

Ясечко С. В.

к. ю. н., доцент, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету
внутрішніх справ

РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ЩОДО ДЕЯКИХ ОСОБИСТИХ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ ПРАВ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Тенденції розвитку національного законодавства щодо нематеріальних відносин стають дедалі більше гармонійними. Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом її ратифікація і, як наслідок, зміна економічних векторів нашої держави поставили питання щодо перегляду основних концепцій правового регулювання відносин з нематеріальними благами. Разом з тим в умовах значного науково-технічного прогресу та інформатизації постала нагальна потреба у належному правовому регулюванні таких відносин. Виникає питання щодо вдосконалення механізму правового регулювання зазначених відносин, виходячи з інтеграції України в Європейський дослідницький простір. Для цього необхідно розглянути вчення про нематеріальні блага в країнах Європи.

У Європейській практиці ставлення до правочинів з нематеріальними благами неоднозначне: правові системи одних країн дозволяють вчинення таких правочинів на законодавчому рівні, інші – забороняють, треті не містять правової регламентації даного питання. Існують суперечності також і в європейських вченнях.

Як зазначає Яцек Мазуркевич, як предмет договору наразі дуже часто зустрічаються особисті права [1; с. 432-456]. Йдеться вже не тільки про право на торгову марку чи ім'я, але і про право на особисту недоторканність, таємницю листування, право доброго імені, тобто честі й гідності, а також право на особисте приватне життя, включаючи інформацію про народження і смерть, а також шкіру, яка покриває тіло людини, на якій можна зробити

татуювання – рекламу, навіть право на свободу совісті і віросповідання [2, с. 251-262; 3, с. 56-57].

У той же час, деякі дослідники авторського права доводять можливість укладення навіть договорів, предметом яких є передача (відчуження) авторських прав. Дедалі частіше (це зустрічаємо не тільки у Польщі) [4, с. 8] на виникнення таких правочинів звертають увагу не лише деякі релігійні лідери, а й просто науковці [5, с. 92].

Як відомо, немайнове право на твір у континентальній Європі названо авторським правом, а в країнах англо-американської правової сім'ї – копірайтом (copyright). Англо-американське (copyright) має насамперед комерційну спрямованість і покликане служити швидше захисту економічних інвестицій, ніж охороні особистого немайнового права автора твору.

Концепція авторського права в континентальній Європі має особистісний характер, у його основі лежить творча індивідуальність автора твору (як правило, фізичної особи). Гарантії охорони авторських прав проголошені у Загальній Декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Відповідно до ст. 27 (2) Декларації «кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких він є».

Але дедалі більше на реалізацію та розвиток авторського права впливає право Європейського Союзу, як первинне, так і вторинне, а також практика Суду ЄС.

В авторсько-правовому законодавстві західних країн переважають два основні підходи. По-перше, це концепція англосаксонського (загального) права, яка розглядає авторське право лише з точки зору майнового права, що дозволяє першому власнику права (зазвичай автору) вільно і на власний розсуд вести переговори з потенційними користувачами свого твору з метою поступки або повної передачі їм прав користування. Ця концепція лежить в

основі авторського законодавства в Сполученому Королівстві і США. Інша концепція авторського права, названа французьким терміном *droit d'auteur* («право автора»), широко застосовується в законодавстві континентальної Європи. Ця концепція права орієнтована на право автора як творця твору і включає поняття «моральних прав автора». Це, насамперед, право творця, автора твору бути визнаним автором свого твору і право недоторканності твору [6].

Ще одна західна концепція авторського права полягає в так званому «праві автора», загальноприйнятому в законодавствах країн континентальної Європи. Ця концепція більшою мірою захищає права автора як творця, що включає і концепцію моральних прав автора (формулюються іноді як його особисті права). Ці права полягають у праві творця (право бути визнаним як автор відповідного твору) і у праві недоторканності твору (право на те, щоб цей твір не піддавався якійсь переробці).

Моральні права було введено в законодавство авторського права Великої Британії порівняно недавно, у 1988-му, як своєрідну прелюдію до більшої уніфікації законодавства в рамках Європейського співтовариства. Звичайно, точне регламентування таких прав різниться від однієї країни до іншої (приміром, у деяких країнах ці права носять довічний і невідчужуваний характер, у той час як відповідно до законодавства Великої Британії від них можна відмовитися; законодавство Великої Британії також передбачає закінчення строку дії цих прав у той же самий час, що й тривалості терміну дії захисту авторського права) [6].

Порівняно з історією виникнення авторського права, саме поняття «авторське право» з'явилося не так давно. До середини XIX століття право власності могло поширюватися тільки на конкретні предмети, які пізніше стали об'єктами авторських прав – витвори мистецтва (наприклад, картини, скульптури тощо). Але починаючи приблизно із середини XIX століття, на території Франції, Німеччини, Англії, США та інших країн право власності на такі об'єкти стає самостійною формою власності.

Умови, що дозволяли констатувати в цей період наявність самостійного інституту моральних прав автора або немайнових інтересів автора будь-якими іншими правовими інструментами, були відсутні.

Що стосується сучасної романо-германської юриспруденції, то особисті немайнові права автора настільки міцно вкорінені в самій основі авторського права як інституту, що їх існування, як правило, не потребує будь-якого додаткового обґрунтування. Здається очевидним, що такі права скріплюють автора і його творіння як відображення унікальної творчої особистості.

У Німеччині надання авторської монополії обґрунтовується тим, що в творі знаходить своє відображення особистість автора, в силу чого вони нерозривно пов'язані одне з одним.

Суб'єктивне авторське право було вперше вміщено в контекст атрибутів особистості в німецькій класичній філософії. Так, І. Кант писав, що «книга, з одного боку, є фізичним виробом (*opus mechanicum*), який може бути відтворений (тим, хто правомірно володіє його примірником), отже, щодо неї є речове право. З іншого боку, книга є просто зверненою до публіки мовою видавця, яку він не має права повторювати, якщо в нього немає на це дозволу автора (*praestatio operae*), тобто це особисте право» [7, с. 205-206]. Таким чином, слова «особисте право» вперше згадується, коли йдеться про права на твір.

За загальним правилом у Німеччині, авторське право не може бути передано. Винятком є передача авторського права у спадщину. Автор може передати здійснення авторського права виконавцю заповіту. Законодавство допускає надання прав користування, а також укладення правочинів про використання авторських прав і правочинів між автором і володарем права використання твору про зміну твору, його найменування і позначення автора [8, с. 17-19]. Спадкоємці автора мають ті ж права, що і автор твору, якщо інше не визначено законом.

Фотографії та твори, які створюються як фотографії, захищаються так само, як і твори фотомистецтва. Право визнається за фотографом. На відміну

від творів фотомистецтва, право припиняється через 50 років після появи фотографії або, якщо її перший показ відбувся раніше, після нього, однак уже через 50 років після виготовлення, якщо фото не з'явилося або не було показане протягом цього терміну. Виконавцем є той, хто представляє авторський твір або форму вираження народного мистецтва, співає, грає тощо, або бере участь у виконанні. Як виконавець він може визначати своє ім'я. Якщо у виступі беруть участь кілька виконавців і назва кожного з них окремо вимагає невідповідних витрат, вони можуть називатися художнім ансамблем. Якщо художній ансамбль має обраного представника, то він уповноважений представляти права ансамблю по відношенню до третіх осіб. Якщо група не має ніякого правління, то правами може користуватися тільки керівник групи. Виконавець має право забороняти спотворення або іншого завдання шкоди його виступу, яке може загрожувати репутації. Особисті права виконавця припиняються з моменту його смерті або через 50 років після виступу, якщо виконавець помер до цього терміну. Якщо у виступі брали участь кілька виконавців, то термін рахується з моменту смерті останнього, хто брав участь у виконанні. Після смерті виконавця права переходять до його родичів [9, с. 33-41].

Авторське право Німеччини пройшло довгий шлях розвитку, починаючи з інституту монополії і закінчуючи закріпленням думки, що авторське право є єдиним правом, у якому нерозривно з'єднуються особисто-правові та майново-правові інтереси. Авторське право охоплює систему окремих повноважень, які частково служать охороні майнових повноважень автора (майнові права), а частково – охороні особистих відносин автора до свого твору (приватне право автора). Все ж таки можливі випадки вчинення правочинів з нематеріальними благами.

Ідея про «перевагу» моральних прав (*prééminence du droit moral*) панує і у французькій науці, де вона виводиться з буквального тлумачення абз. 2 ст. L. 121-1 Кодексу інтелектуальної власності й розташовує моральні права перед майновими [10, с. 438]. Основне значення цього принципу полягає в

тому, що зміст авторських договорів у разі виникнення спору має тлумачитися з урахуванням положень про моральні права, але на практиці зовсім не завжди в разі суперечок перевага віддається моральним правам усупереч майновим [11, с. 60-64]. Переважний характер моральних прав, проте, є важливим формальним принципом, що визначає належне етичне ставлення до фігури автора в більшості континентально-європейських правопорядків.

Інтеграція Франції в регіональне співтовариство, взаємні економічні та соціокультурні зв'язки з країнами – учасницями ЄС дозволили їй сформуванню високі стандарти охорони об'єктів авторського права. Приклад Франції особливо цікавий і в зв'язку з тим, що вона взяла активну участь в розробці Концепції європейської єдності.

Франція, взявши на себе міжнародні зобов'язання, привела своє національне законодавство про захист авторських прав у відповідність з регіональними європейськими стандартами. Це проявилось у введенні нових термінів і додаткових умов правової охорони, в можливості розпоряджатися майновими правами в умовах розвитку інформаційних технологій вчинення правочинів з деякими моральними правами, а також «іншими правами», зокрема іміджевими правами.

У праві європейських держав, зокрема Франції, охорона результатів інтелектуальної діяльності, в тому числі об'єктів авторського права, забезпечується з метою ефективного функціонування ринку товарів і послуг ЄС. У зв'язку з цим положення про інтелектуальну власність у Франції зазнали значних змін. Інтелектуальні продукти стали об'єктами економічного обороту значно більшою мірою, ніж це було в попередні історичні епохи.

Суб'єктами авторського права у французькій доктрині визнаються особи, яким належить суб'єктивне авторське право на твір, що ними створений. Початковим суб'єктом авторського права завжди є сам автор. Згідно з основними положеннями французького права – це фізична особа

(Art. L. 111-1 CPI). За загальним правилом Кодексу, «авторство належить у разі відсутності доказів протилежного, тому, під чийм ім'ям твір опубліковано» (ст. L. 113-1) [12]. Тобто можемо зробити висновок: якщо твір писався у співавторстві, а опублікований під ім'ям одного, інші можуть передати своє право йому за правочином.

Автори створюють твори мистецтва як в особистих цілях, так і в порядку виконання службових обов'язків. Часто автори є найманими службовцями у сфері дизайну (мода і т. ін.). Щодо правового становища авторів службових творів, принциповим є питання, чи залишиться найманий автор суб'єктом авторських прав на твір, створений для його роботодавця. Як зазначає французький дослідник П. Таффоро, Касаційний суд Франції відповідає абсолютно ствердно – статус найманого автора не змінює його статусу суб'єкта авторських прав. Найманий автор залишається автором, оскільки творчо втілює задуманий ним твір. Роботодавець стає володільцем авторських прав тільки в разі їх передачі [13].

У французькій доктрині наголошується, що стосовно службовців діє загальний принцип виникнення авторських прав. Однак на практиці положення CPI щодо авторів-службовців не застосовуються, і за ними часто не визнаються моральні права, що носять невідчужуваний характер [13]. Відповідно до CPI «колективний твір за відсутності доказів протилежного є власністю фізичної або юридичної особи, під чийм ім'ям його опубліковано. Ця особа є власником авторських прав» (Art. L. 113-2 п. 21 CPI)

Моральне право за своїм характером належить до категорії особистих. Згідно з Art. L. 121-1 CPI моральне право можна охарактеризувати як пов'язане з особистістю автора (право на повагу імені, авторства і твору), яке не піддається дії позовної давності, що передається спадкоємцям у разі смерті автора. Безстроковий характер моральних прав проявляється в тому, що і після закінчення терміну дії виняткових прав (70 років) зберігається можливість їх здійснення, наприклад, права на оприлюднення твору.

У французькій доктрині прийнято виділяти такі моральні права, як: право на авторське ім'я і авторство, право на недоторканність твору, право на оприлюднення, право на вилучення твору з обігу. Слід зазначити, що в СРІ положення про право на ім'я, авторство і повагу твору об'єднані в рамках однієї Art. L. 121-1.

У зарубіжному законодавстві, особливо в країнах загального права, деякі немайнові блага на результати інтелектуальної діяльності вважаються об'єктом речових прав і можуть бути об'єктом цивільно-правових договорів, відчужуватись або передаватись у тимчасове користування, зокрема за договором комерційної концесії.

Зрозуміло, важливу роль серед таких явищ відіграє економічний стан суспільства, але і він не завжди може допомогти в поясненні своєрідності тих чи інших правових явищ. Як писав у зв'язку з цим В. П. Грибанов, в основу регулювання навіть однакових суспільних відносин у різних країнах можуть бути покладені різні правові принципи, що не може пояснюватися одними лише економічними закономірностями [14, с. 222].

Це особливо слушно стосовно особистих немайнових авторських прав. Їх існування вкрай важко виправдати лише об'єктивною економічною необхідністю, підтвердженням тому є саме англо-американське законодавство, що протягом століть обходилося без них. У зв'язку з цим слід зробити висновок, що особисті інтереси автора в кожній із систем авторського права детермінуються насамперед не економічним базисом, а надюрідичними, загальнофілософськими поглядами і судженнями про природу і цінність творчості, ролі творчих відносин у суспільному житті.

Закріплення особистих немайнових прав у романській та германській системах приватного права має низку відмінностей, серед яких слід виділити дві основні. По-перше, відрізняється підхід щодо розуміння кількісного складу особистих немайнових прав фізичних осіб. У германському приватному праві закріплено моністичну концепцію особистих немайнових прав, яка проявляється у визнанні загального особистого немайнового права

(allgemeine Persönlichkeitsrecht). На противагу цьому романській системі приватного права притаманна плюралістична концепція особистих немайнових прав, яка полягає у закріпленні множини взаємопов'язаних та диференційованих прав особистості (droits de la personnalité). По-друге, відмінним є визначення правової природи можливості комерційного використання ознак особистості. Моністичний підхід, відповідно до якого дана можливість охоплюється змістом активних правомочностей загального особистого немайнового права, застосовується в германському приватному праві. Дуалістичний підхід, який передбачає виокремлення парних прав, особистого немайнового права та майнового права на комерційне використання, наприклад, право на зображення та право із зображення, властивий романській системі права [15, с. 53].

Право на використання зображення, так само як й інших оборотних соціальних благ, виникає відповідно з наміром сторін. На це вказує як аналіз внутрішнього законодавства ряду країн, так і практика застосування цих норм. Наприклад, одна особа має намір використовувати чуже ім'я, зображення, особисті папери та бажає отримати для цього відповідне право (через згоду). Для виникнення необхідних юридичних наслідків вона і здійснює певні дії. Особа, яка надає згоду, також має намір породити певні правові наслідки – виникнення в іншого суб'єкта права вчиняти певні дії зі своїм благом і сама вчиняє для цього правомірні дії. Вищевказане дає можливість віднести надання згоди до юридичних актів, а саме правочинів з такими нематеріальними благами.

Отже, особа, надаючи таку згоду, вчиняє односторонній правочин. У сучасному світі відбувається глобальний процес взаємодії правових систем, що має наслідком їх зближення (конвергенція, апроксимація), гармонізацію, уніфікацію, в тому числі за допомогою створення модельних норм. Такі процеси відбуваються також на рівні правових систем приватного права та можуть носити регіональний характер. Зокрема, виділяють європеїзацію приватного права, під якою розуміють зближення національних

систем законодавства держав – членів Європейського Союзу.

У різних державах, що належать до англосаксонської та континентальної правових систем, інститут нематеріальних прав представлений різноманітними моделями, які визначаються, по-перше, різноманітними доктринальними підходами до правового регулювання, і, по-друге, традиційно сформованим порядком вчинення правочинів з такими благами. Важливою тенденцією є розширення і деталізація переліку нематеріальних благ, з якими можуть вчинятися правочини.

В умовах динамічного розвитку транскордонного цивільного обороту підвищеною актуальністю відрізняються питання екстериторіального вчинення таких правочинів, гармонізація національних законодавств, що можливо тільки на підставі зближення підходів до права, яке застосовується.

Бібліографічний список літератури

1. J. Mazurkiewicz, „Cześć, prywatność i zgon pilnie sprzedam!” *Wokół dopuszczalności rozporządzania prawami osobistymi* [в:] *Współczesne problemy prawa zobowiązań*, ред. A. Olejniczak, J. Haberko, A. Pyrzyńska, D. Sokołowska, Warszawa 2015, с. 432–456.
2. Mazurkiewicz J. O uprzedmiotowieniu autorów, wszechwładzy wydawców i nędzy prawa autorskiego. *Prawo autorskie w czasach restauracji kapitalizmu w Polsce*, RPEiS 2015/2, с. 251–262.
3. M. J. Sandel, Czego nie można kupić za pieniądze: moralne granice rynku, переклад А. Chromik, Т. Sikora, Warszawa 2013, *passim*, а Р. Ondřejek, Огляд книги М. J. Sandela під заголовком What Money Can't Buy. The Moral Limits of Markets, *Bulletin Advokacie* 2012/11, с. 56–57.
4. Soros G. *Globalne społeczeństwo otwarte*, Rzeczpospolita 1997/299, с. 8.
5. Капуściński R. *Lapidarium VI*, Warszawa 2007, с. 92.
6. Оуэн Л. Приобретение и продажа авторских прав на литературные произведения. [Электронный ресурс] / Л. Оуэн // Аспект Пресс. – 2000. – Режим доступа до ресурсу: <http://bibliotekar.kz/priobretenie-i-prodazha-avtorskih-prav-n/1-koncepcija-avtorskogo-prava-zapadnaja-.html>.
7. Кант И. *Сочинения*. В 6 т. Т. 4, ч. 2. М., 1965. С. 205–206.
8. Германова О. Охрана авторских прав у контексті міжнародних договорів // *Інтелектуальна власність*. 2005. № 6. С. 17–19.
9. Сиринелли П. Европейская и международная системы охраны авторских и смежных прав // *Авторское право и смежные права в Европейском Союзе и Российской Федерации : сб. докладов и дискуссий по материалам международных семинаров по вопросам охраны интеллектуальной собственности в сфере культуры и искусства*. М., 1997. С. 33–41.
10. Lucas A., Lucas H.-J., Lucas-Schloetter A. *Traité de la propriété littéraire et artistique*. Paris, 2012. P. 438.
11. Sundara Rajan M. T. *Moral Rights: Principles, Practice and New Technology*. P. 60–64.
12. Le code de la propriété intellectuelle створений законом від 1 липня 1992 р. № 92-597 (loi no 92-597 du 1er juillet 1992), опублікований в офіційному журналі 3 липня 1992 р. (publie au Journal officiel du 3 juillet 1992). [Електронний ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.legifrance.gouv.fr..>
13. *Codex de la propriété intellectuelle/Comment* 6-c edition*. P. 58-59. 1:2 Tafforeau P. Op. cit. P. 78-79.
14. Грибанов В. П. *Осуществление и защита гражданских прав*. М., 2001. С. 222.

15. Посикалюк О. О. Особисті немайнові права фізичних осіб в романській, германській, англо-американських системах приватного права : монографія / ред. : А. М. Шадріна ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. Київ, 2011. 204 с. С. 53.